

DAGMARA SKRZYWANEK-JAWORSKA

 <https://orcid.org/0000-0001-9599-704X>

Uniwersytet Łódzki

O naukowych sympatiach i antypatiach Leona Pinińskiego

Abstract

On Leon Piniński's Academic Sympathies and Aversions

This article delves into Leon Piniński's academic sympathies and aversions, as manifested in his contributions to *Przegląd Polski* through the posthumous memoirs of Rudolf von Jhering and Bernhard Windscheid. A shared interest in Roman law and possession as a subject of research interest served as a common ground between Piniński and the memoir protagonists during a certain phase of their academic careers. The 19th-century German legal landscape witnessed a polarization of perspectives on *possessio*, with Savigny and his followers (including Windscheid) on one side and Jhering on the other. This dichotomy captivated Piniński, leading to his exploration of the subject and the development of his unique concept of *possessio*. During his foreign sojourns, Piniński wrote a German-language monograph titled *Der Thatbestand des Sachbesitzerwerbs nach gemeinem Recht*, a work yet to be translated into Polish. The evaluations of Jhering's and Windscheid's scholarly output were primarily based on Piniński's views on the nature of *possessio*. Additionally, the article paints an intellectual tableau of an era whose accomplishments in the realm of legal research continue to hold relevance in contemporary discourse.

Keywords: Leon Piniński, *possessio*, Roman legal studies in Poland, Pandectists, Rudolf von Jhering, Bernhard Windscheid

Słowa kluczowe: Leon Piniński, *possessio*, polska romanistyka prawnicza, pandektyści, Rudolf von Jhering, Bernhard Windscheid

W grudniu 1892 r., na łamach *Przeglądu Polskiego*, Leon Piniński opublikował pośmiertne wspomnienia o dwóch wielkich niemieckich prawnikach, Rudolfie von Jheringu oraz Bernhardzie Windscheidzie¹. Autora wspomnień i bohaterów połączyły na pewnym etapie ich kariery akademickiej prawo rzymskie oraz *possessio* jako przedmiot naukowych zainteresowań. Artykuł jest zwięzłym komentarzem do powyższej publikacji, w której

¹ Piniński, „Dwaj wielcy prawnicy”, 516–38.

polski romanista dał wyraz naukowej sympatii wobec poglądów Jheringa, antypatii zaś wobec poglądów Windscheida. Opracowanie wyjaśnia przyczyny takiego stanu rzeczy, odwołując się do szczególnie bliskiej Pinińskiemu problematyki posiadania, a zarazem nakreśla intelektualny obraz epoki, której dorobek w obszarze nauk prawnych zachowuje swą aktualność do dziś².

*
**

W drugiej połowie XIX w., jeszcze przed uzyskaniem stopnia doktora praw w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, Piniński³ odbył studia zagraniczne w Lipsku, Wiedniu i Berlinie⁴. W ten sposób, stojąc dopiero u progu kariery akademickiej, zyskał możliwość studiowania i prowadzenia badań w bibliotekach oraz katedrach uniwersytetów zatrudniających w tym czasie twórców powszechnie akceptowanych w nauce koncepcji z zakresu historii, teorii oraz dogmatyki prawa, także filozofii i nauk przyrodniczych. Tam też zgłębiał naukowe dzieła Jheringa oraz Windscheida – doskonale w tym czasie rozpoznawalnych, wysoko cenionych i stojących u szczytu swej kariery profesorów prawa rzymskiego. Podczas zagranicznych staży autora powstała także niemieckojęzyczna monografia o nabyciu posiadania rzeczy w prawie powszechnym, *Der Thatbestand des Sachbesitzerwerbs nach gemeinem Recht*, która ukazała się drukiem w dwóch tomach w latach 1885 i 1888⁵. Została ona zauważona, doceniona i była szeroko komentowana w środowisku prawniczym⁶, stała się też podstawą habilitacji autora w Uniwersytecie Lwowskim w 1886 r.

O ile związek Pinińskiego z Windscheidem można w kontekście nauki o posiadaniu określić jedynie jako pośredni – pandektysta był, co do zasady, zwolennikiem teorii *possessio* Savigny’ego (1779–1861)⁷ – o tyle w wypadku Jheringa chodzi o autentycz-

² Artykuł jest kolejnym przyczynkiem do badań nad autorską koncepcją posiadania Leona Pinińskiego na tle dziewiętnastowiecznej niemieckiej nauki prawa. Dotychczas ukazały się: Pikulska-Radomska, Skrzywanek-Jaworska, „Leona hr. Pinińskiego”, 664–76; Skrzywanek-Jaworska, „Polemika Leona Pinińskiego”, 95–118; Skrzywanek-Jaworska, „Nabycie posiadania dzikich zwierząt”, 39–58; Skrzywanek-Jaworska, „Nabycie posiadania plastrów miodu”, 67–87; Skrzywanek-Jaworska, „Nabycie posiadania pożytków naturalnych”, 23–40.

³ Szerzej Czech-Jeziarska, „Profesor Leon Piniński”, 169–92; Jońca, „Leon hr. Piniński”; Jońca, „Szekspirolog”, 199–212; Wiaderna-Kuśnierz, „Leon Piniński”, 471–9; Wiaderna-Kuśnierz, „Prawo rzymskie”, 221–39; Wiaderna-Kuśnierz, „Zagraniczne studia”, s. 190–218; Wiaderna-Kuśnierz, „Leon hr. Piniński (1857–1938)”, 183–209; Wiaderna-Kuśnierz, *Prawo rzymskie*.

⁴ Wiaderna-Kuśnierz słusznie zauważa, że o pobycie Pinińskiego na zagranicznych studiach wiadomo niewiele poza tym, że udał się tam po ukończeniu studiów i zaliczeniu w 1878 r. egzaminu państwowego po to, by pogłębiać wiedzę z zakresu prawa rzymskiego i prywatnego. W Lipsku studiował pod okiem Ottona Lenela oraz filozofa i twórcy psychologii eksperymentalnej Wilhelma Wundta (1832–1920), w Wiedniu – Jheringa, zaś w Berlinie – Heinricha Dernburga oraz Windscheida. Tak Wiaderna-Kuśnierz, „Zagraniczne studia”, 194.

⁵ Piniński, *Der Thatbestand*, Bd. 1; Piniński, *Der Thatbestand*, Bd. 2.

⁶ Zob. Jhering, *Der Besitzwille*, XIV–XV; Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts*, Bd. 1, przyp. 2, 499. Por. Pol, „Leon hr. Piniński”, 488. Autor zamieszcza tam fragment z Romana Longchamps de Bériera, który obok Jheringa i Windscheida pisze ponadto o pochlebnych dla monografii Pinińskiego opiniach Regelsbergera oraz romanistów polskich, Fryderyka Zolla starszego i Leonarda Piętaka. Por. krytyczną recenzję pierwszego tomu monografii Pinińskiego: Źródłowski, „Von Dr. Leo Graf Piniński”, 752–6.

⁷ Nörr, „Savigny, Carl von”, 470–3.

na i bezpośrednią inspirację Pinińskiego do autorskich studiów nad istotą posiadania. Problematyka ta była w drugiej połowie XIX w. jednym z bardziej popularnych i zarazem spornych tematów w nauce prawa na skutek polemiki wywołanej nowatorskimi w swej treści publikacjami Jheringa z 1869 r. o ochronie posiadania (*Ueber den Grund des Besitzschutzes*)⁸ oraz z 1889 r. o woli posiadania (*Der Besitzwille*)⁹. Uczony wystąpił w nich z krytyką teorii dominującej w tym czasie wśród niemieckich teoretyków¹⁰, a pierwotnie sformułowanej w monografii Savigny'ego pod tytułem *Das Recht des Besitzes* z 1803 r.¹¹

Zarówno wspomnienia o Jheringu oraz Windscheidzie w *Przeglądzie Polskim*, jak i obszernie „Wprowadzenie” do monografii Pinińskiego¹² nie pozostawiają wątpliwości co do źródła pomysłu na pracę o nabyciu posiadania rzeczy oraz poglądów bliskich polskiemu romaniszcie.

Ulubionym tematem Jheringa, co do którego trwale zdobył sobie zasługi, jest nauka o istocie posiadania. Savigny, w sławnym swym dziele o posiadaniu, określa istotę posiadania rzeczy, jako „fizyczne władztwo osoby nad rzeczą” tj. możliwość dowolnego bezpośredniego wpływania na rzecz, z wykluczeniem osób trzecich, połączonych z wolą wykonywania tej władzy dla siebie. Ogólna opinia jurystów poszła za tym zdaniem. Przeciwno tej teorii wystąpił Jhering w pracy pt. *Grund des Besitzschutzes*, i w mistrzowskiej, przeciw Savignyemu skierowanej polemice, wykazał z gruntu fałszywe pod względem praktycznym teże konsekwencje [...]. Co do mnie, uważam ją za perłę literatury prawniczej tego wieku i korzystam ze sposobności, by wypowiedzieć, iż wywołanemu przez nią wrażeniu zawdzięczam, iż sam także studiami o naturze posiadania się zająłem, których rezultatem [jest – przyp. DSJ] moja praca o nabyciu posiadania¹³.

Warto zauważyć, że pisząc swe dwutomowe dzieło, Piniński miał do dyspozycji jedynie pierwszą z dwóch monografii Jheringa dotyczącą ochrony posiadania, ponieważ *Der Besitzwille* została wydana dopiero w 1889 r., czyli rok po opublikowaniu drugiego tomu monografii polskiego uczonego. O tym, jak mocno – ale nie bezkrytycznie – Piniński identyfikował się z poglądami Jheringa w kwestii *possessio*, świadczy fakt, że *Der Besitzwille* potwierdziła większość przewidywań i wniosków autora co do rozumienia czynnika woli, a jej ukazanie się drukiem jedynie utwierdziło go w zapatrywaniach zawartych w drugim tomie monografii¹⁴. We wspomnieniu Piniński przytoczył fragment listu Jheringa z czasu, gdy opublikowano już dzieło Polaka, zaś monografia niemieckiego profesora była jeszcze w druku.

Ucieszy Pana, że niektóre z argumentów, których Pan używa, znajdują się również u mnie. Idę jednakże znacznie dalej niż Pan – nie znam żadnej różnicy w woli posiadania, ale ze wszystkich, którzy pozwolili sobie o tym usłyszeć, to Pan jest tym, który najbardziej zbliżył się do mnie – i myślę, że mogę dodać: do prawdy¹⁵.

⁸ Jhering, *Ueber den Grund des Besitzschutzes*.

⁹ Jhering, *Der Besitzwille*.

¹⁰ Skrzywanek-Jaworska, „Polemika Leona Pinińskiego”, 95–118.

¹¹ Savigny, *Das Recht des Besitzes* [1803]; Savigny, *Das Recht des Besitzes* [1865].

¹² Piniński, *Der Thatbestand*, Bd. 1, 1–38. Szerzej Pikulska-Radomska, Skrzywanek-Jaworska, „Leona hr. Pinińskiego”, 664–76.

¹³ Piniński, „Dwaj wielcy prawnicy”, 525.

¹⁴ *Ibid.*, 527.

¹⁵ *Ibid.*, 527–8.

We „Wprowadzeniu” do monografii odnaleźć można rozwinięcie myśli lapidarnie wyrażonej w zacytowanym wyżej fragmencie wspomnienia. Piniński wypunktował w nim zarzuty względem teorii Savigny’ego, koncentrując się na wzajemnej relacji czynników składających się na posiadanie. Uznał ponadto, że z punktu widzenia prawa najistotniejsze są kwestie nabycia i utraty *possessio*¹⁶. Także z redakcyjnego punktu widzenia *corpus* oraz *animus* (łącznie z problematyką sukcesji w posiadaniu, nabycia posiadania *animo solo* oraz oświadczeń woli) stanowiły oś podziału monografii na dwa obszerne tomy¹⁷. W tymże wprowadzeniu autor ogólnie naszkicował autorską teorię posiadania¹⁸, którą następnie – według skrupulatnie opracowanego układu pracy – z żelazną konsekwencją uzasadniał w naprzemiennie teoretycznych i kazuistycznych rozdziałach monografii.

Podstawowy zarzut polskiego romanisty wobec powszechnie akceptowanego w ówczesnej doktrynie poglądu sprowadzał się do konstatacji, że *corpus* oraz *animus* nie są samodzielnymi, niezależnymi od siebie elementami, z których pierwszy oznacza wyłącznie fizyczne władztwo osoby nad rzeczą niemające nic wspólnego z czynnikiem woli i mogące istnieć także bez niej¹⁹. Płynący stąd wniosek, że samo tylko zaistnienie faktu może zawsze skutkować nabyciem posiadania *solo animo* – niezależnie, czy fakt ten nastąpił przypadkowo bez wiedzy i woli podmiotu, czy też osoba dzierżyła już rzecz w cudzym imieniu – romanista uznał za błędny i sprzeczny z rzymskim materiałem źródłowym²⁰.

Uważał, że *corpus* i *animus* to dwie strony tego samego zjawiska. Pierwszy z elementów oznacza fizyczną – w dosłownym tłumaczeniu także „cielesną” (*körperlich*) – dostrzegalną w samej rzeczy (zewnętrzna) stronę posiadania, *animus* zaś odzwierciedla jego stronę duchową (wewnętrzną)²¹. *Corpus possessionis* oznacza dostrzegalne w świecie zewnętrznym zachowanie podmiotu względem rzeczy, *animus* zaś odnosi się do istoty tego zdarzenia jako zamierzonego aktu zawłaszczenia. Oba pojęcia mają takie samo znaczenie zarówno w przypadku nabycia, jak i dalszego trwania posiadania z tą tylko modyfikacją, że w drugiej sytuacji nie chodzi o jednorazowe działanie podmiotu względem rzeczy, lecz o stan trwały i nie o wolę nabycia, lecz o wolę zatrzymania rze-

¹⁶ Piniński, *Der Thatbestand*, Bd. 1, 8–11. Twierdził m.in., że skoro skutek prawny w postaci nabycia i utraty posiadania następuje w związku z przejawem woli, to posiadanie należy do materii cywilnoprawnych oświadczeń woli. W kontekście krytyki założeń Savigny’ego przed ukazaniem się publikacji Jheringa o podstawie ochrony posiadania zob. Kierulff, *Theorie*, 341–400; Lenz, *Das Recht*, 100–35.

¹⁷ Dzieło jest podzielone na trzy „części”, nierównomiernie rozmieszczone w dwóch tomach monografii. „Część pierwsza” zawiera analizę „zewnętrznej strony aktu nabycia posiadania”, druga odpowiednio „wewnętrznej strony aktu nabycia posiadania (*animus*)”, ostatnia zaś dotyczy „nauki o prawnych oświadczeniach woli w ogólności”. Część poświęcona *corpus possessionis* obejmuje trzy rozdziały, z których pierwszy („Zawłaszczenie”, 39–228) w całości, a drugi („Tradycja”, 229–398) w większej części składają się na pierwszy tom monografii. W drugim tomie Piniński kończy w pierwszej kolejności rozważania o nabyciu posiadania rzeczy przez tradycję (1–67), a następny rozdział tej samej części poświęca „nabyciu posiadania *solo animo*” (68–147). W tomie drugim znalazły się ponadto „druga część” dzieła dotycząca *animus* (148–280) oraz „trzecia część”, na którą składają się dwa obszerne rozdziały o teorii oświadczeń woli (281–600).

¹⁸ Piniński, *Der Thatbestand*, Bd. 1, 26–9; 130–60.

¹⁹ Szerzej Savigny, *Das Recht*, 25–9, 205–12; Randa, *Der Besitz*, 1–17. Por. Bruns, *Das Recht des Besitzes*, 465–75; Exner, *Die Lehre vom Rechtserwerb*, 86–124.

²⁰ Piniński, *Der Thatbestand*, Bd. 1, 151.

²¹ *Ibid.*, 149.

czy²². Jeśli akt nabycia posiadania jest wynikiem zaplanowanego, skutecznego i dostrzegalnego na zewnątrz zachowania podmiotu względem rzeczy, to można go, zdaniem Pinińskiego, postrzegać jako przejaw i częściową realizację celu mającego charakter gospodarczy. Jeśli zaś *animus* oznacza istniejącą wolę posiadania, nie zaś zamiar zawłaszczenia rzeczy w przyszłości, to nabycie posiadania jest wyrazem tej woli, stanowi jej uzewnętrznienie (*eine Aeusserung des Besitzwillens*)²³.

Swoją teorię gospodarczego związku osoby z rzeczą polski uczony oparł na założeniu, że prawo łączy skutki posiadania z ekonomicznym zjawiskiem korzystania przez człowieka z dóbr przyrody w celu zaspokojenia określonych potrzeb. Jeśli mianowicie w celu uzyskania korzyści wyłącznie dla siebie człowiek wkłada w rzecz określoną pracę, to dzięki podjętemu wysiłkowi rzecz ta zaczyna mu gospodarczo służyć. Rozmiar starań włożonych w proces stawania się rzeczy gospodarczo użyteczną dla człowieka zawsze zależy od natury rzeczy, a korzystanie z niej w celu zaspokajania potrzeb oznacza zarazem nieustanny podbój i eksploatację dóbr przyrody. Ten faktyczny proces stawania się rzeczy gospodarczo użyteczną dla człowieka (*faktisches Unserwerden der Sache*) oznacza w teorii Pinińskiego nabycie posiadania²⁴. Skutecznie może ono nastąpić po spełnieniu dwóch przesłanek: odpowiedniego położenia (umiejscowienia) rzeczy – Piniński określa ten warunek jako „stan rzeczy” (*Zustand der Sache*) – oraz rozpoznawalnego na zewnątrz zachowania podmiotu²⁵. Pod tym kątem autor podzielił rzeczy materialne na wolne przedmioty natury – nazywane tu „ciałami natury” (*Naturkörper*) – czyli te, które znajdują się poza sferą gospodarowania poszczególnych ludzi, oraz rzeczy gospodarczo służące człowiekowi dzięki włożonej pracy i stające się tym samym częścią jego majątku²⁶. Podmiot posiada rzecz będącą częścią natury wówczas, gdy poprzez swoją pracę gospodarczo ją sobie podporządkował, a jego stosunek względem innych osób jest tego rodzaju, że może on z ufnością liczyć na niezakłócone przez innych gospodarcze korzystanie i używanie rzeczy. Ocena istnienia obu tych elementów opiera się na zapatrywaniach społecznych, których źródłem są utarte zwyczaje i ekonomiczne stosunki²⁷.

Krytyczna interpretacja dominującej, pandektowej wykładni materiału źródłowego w zakresie nabycia posiadania rzeczy ruchomych przez *occupatio* pozwoliła Pinińskiemu na sformułowanie wniosku, że podporządkowanie danej osobie rzeczy ruchomej tylko w wyjątkowych okolicznościach wymaga pokonania stawiających naturalny opór sił przyrody²⁸. Z tego względu nazywanie relacji posiadania władztwem fizycznym było, zdaniem Pinińskiego, całkowicie nieuzasadnione. W stosunku posiadania nie chodzi bowiem o rzeczywiste panowanie nad rzeczą, a czynniki fizyczne odgrywają w nim tylko rolę podrzędną. Nabycie w żaden sposób nie wpływa na możliwość dowolnego, bezpośredniego i wyłącznego oddziaływania podmiotu na rzecz, ale przedstawia się jako ce-

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*, 139–40.

²⁴ *Ibid.*, 131.

²⁵ *Ibid.*, 141–3.

²⁶ *Ibid.*, 130.

²⁷ *Ibid.*, 137.

²⁸ Skrzywanek-Jaworska, „Nabycie posiadania dzikich zwierząt”, 39–58; Skrzywanek-Jaworska, „Nabycie posiadania plastrów miodu”, 67–87; Skrzywanek-Jaworska, „Nabycie posiadania pożytków naturalnych”, 23–40.

lowo ukierunkowana praca. Także stosunek posiadacza względem innych osób zdaje się w znacznie mniejszym stopniu opierać na zasadzie siły fizycznej aniżeli na argumentach moralnych oraz prawnych²⁹.

W tym miejscu warto podkreślić, że nadzwyczaj ciekawie w monografii Pinińskiego prezentują się liczne passusy, które uzupełniają prawniczą narrację o argumenty natury filologicznej i frazeologicznej. W dużej mierze zabieg ten dotyczy interpretacji rzymskiego materiału źródłowego, pozwalając spojrzeć na dorobek klasycznej rzymskiej jursprudencej z zupełnie innej i znacznie szerszej aniżeli wyłącznie pandektowa perspektywy. W podobny sposób autor przekonuje też o potrzebie odmiennego zdefiniowania *possessio*. Jedną z uwag sprowadza się do stwierdzenia, że posiadanie wprawdzie nie jest stosunkiem o charakterze fizycznym, jednak nie ma przeszkód, by nadal nazywać je „władztwem” (*Herrschaft*), skoro posiadacz jawi się w pewnym stopniu jako władca rzeczy (*Herr der Sache*) oraz dlatego, że korzystanie z przedmiotów natury w celu zaspokojenia potrzeb nierzadko określa się też jako „panowanie” (*Beherrschen*) nad nimi. Ponieważ jednak posiadanie rozumiane jako „władztwo nad rzeczą” budzi jednoznaczne skojarzenie z krytykowaną przez Pinińskiego teorią dominującą, to autor zaproponował w to miejsce pojęcie „związku” (*Verbindung*) i posiadanie zdefiniował jako „gospodarczy związek rzeczy z osobą” (*eine wirtschaftliche Verbindung einer Sache mit einer Person*). Przymiotnik „gospodarczy” (*wirtschaftlich*) miał za zadanie podkreślić z jednej strony przeciwieństwo w stosunku do związku „prawnego” (*juristisch*), z drugiej zaś zaakcentować ekonomiczny cel tej relacji³⁰. Zmiana terminologii nie była zresztą pomysłem oryginalnym, a próby sformułowania innej niż powszechnie akceptowana definicji pojęcia *possessio* podejmowali także inni uczeni³¹.

Krótkie przedstawienie założeń teorii Pinińskiego wskazuje kierunek prowadzonych przez niego badań i każe wrócić do Jheringa – inicjatora spojrzenia na naukę prawa, w tym także na problematykę posiadania, z bardziej praktycznego aniżeli czysto teoretyczny punkt widzenia. Choć myśl Pinińskiego jest autorska, to u jej podstaw leży ogólna idea Jheringa traktującego *possessio* jako fakt, który wyływa z doświadczenia (*Erfahrungsthatsache*), jest sprawą życia codziennego (*eine Frage des täglichen Lebens*)³². To doświadczenie właśnie powinno być, zdaniem niemieckiego romanisty, punktem odniesienia dla oceny wszystkich elementów, które konstytuują *possessio*. Piniński pozostał tej idei absolutnie wierny³³. Istotą posiadania nie jest fizyczne zbliżenie osoby do rzeczy, które pozwala podmiotowi faktycznie na nią oddziaływać, ale taki

²⁹ Piniński, *Der Thatbestand*, Bd. 1, 137–8.

³⁰ *Ibid.*, 138–9.

³¹ Brinz, *Lehrbuch der Pandekten*, Bd. 1, 492; Wirth, *Beiträge*, 40–3. Por. Wendt, „Das Faustrecht”, 185.

³² Jhering, *Ueber den Grund*, 189.

³³ Piniński, „Dwaj wielcy prawnicy”, 525: „Podług Jheringa, podstawą posiadania nie jest fizyczne zbliżenie osoby do rzeczy, umożliwiający faktyczne wpływanie na rzecz, lecz taki stosunek osoby do rzeczy, jaki w życiu praktycznym istnieje pomiędzy właścicielem a rzeczami, których dla swych gospodarskich potrzeb używa. Na tej podstawie widzi Jhering w nabyciu i wykonaniu posiadania, skonstatowanie przez zewnętrzne fakty woli wykonywania własności. To sformułowanie pojęcia posiadania jest wprawdzie według mego przekonania mylne, co, jak sądzę, później sam autor w części uznał, samą jednak idea przewodnia wywodów Jheringa, polegająca na tym, że o nabyciu i istnieniu posiadania nie rozstrzyga stosunek fizyczny osoby do rzeczy, lecz zapatrywania społeczne, opierające się na utartych przez zwyczaje, ekonomicznych stosunkach, jest tak głęboką prawdą, iż powinna była usunąć z literatury prawniczej cały zastęp dawnych błędów i przesądów”.

stosunek, jaki w życiu praktycznym istnieje pomiędzy właścicielem i rzeczami, których ten używa dla swoich gospodarczych potrzeb. To Jhering postulował, by istnienie tej relacji stwierdzać na podstawie zapatrywań społecznych mających swe źródło w utartych przez zwyczaje stosunkach ekonomicznych. *Corpus possessionis* definiował jako „urzeczywistnienie” (*Tatsächlichkeit*), „uwidocznienie prawa własności” (*Sichtbarkeit des Eigentums*), które zachodzi wówczas, gdy rzecz znalazła się w normalnym dla niej położeniu, to znaczy takim, w którym spełnia ona swoje ekonomiczne przeznaczenie: służbę człowiekowi³⁴. Sposób, w jaki właściciel faktycznie wykonuje przysługujące mu prawo własności, jest miarą istnienia posiadania³⁵. *Possessio* jest więc zewnętrznym objawem wykonywania prawa własności, zaś objęcie w posiadanie jest zachowaniem, z którego daje się odczytać właścicielskie aspiracje władającego rzeczą (*tatsächliche Konstatierung der Eigentumsabsicht*)³⁶.

Piniński zgodził się z Jheringiem co do założeń podstawowych, uznając za w pełni trafne przede wszystkim powiązanie oceny posiadania z wyobrażeniami obrotu³⁷. Sceptycznie odniósł się jednakże do definicji *corpus possessionis*. Skrytykował zastosowaną terminologię, proponując w miejsce „uwidocznienia” pojęcie „rozpoznawalności” (*Erkennbarkeit*)³⁸, oraz uznał za „całkowicie zbędne wmieszanie pojęcia własności do definiowania posiadania”³⁹. Uważał, że posiadacz wcale nie musi być postrzegany jako właściciel, a więc jako uprawniony. Wystarczy, że włada rzeczą. Twierdził, że to nie własność, lecz gospodarcze słuźenie rzeczy danej osobie musi być rozpoznawalne na zewnątrz, zatem musi faktycznie istnieć. Wreszcie skrytykował stanowisko Jheringa, że obejmujący rzecz we władanie i w ogóle każdy posiadacz nie musi obwieszczać swoim zachowaniem, że przywiązuje wagę do rzeczy, lecz powinien być widoczny jako ten, który rzecz gospodarczo nabył⁴⁰. Była o tym mowa, że dla Pinińskiego, zarówno w odniesieniu do nabycia, jak i dalszego trwania posiadania, były ważne zarówno odpowiednie umiejscowienie rzeczy, jak i towarzyszące mu, określone zachowanie podmiotu. Samo znalezienie się rzeczy we właściwym położeniu polski romanista traktował wyłącznie jako rezultat działania osoby oraz środek do rozpoznania woli podmiotu⁴¹.

Piniński nieustannie powracał w swej monografii do kwestii w tym miejscu zasygnalizowanych, czyniąc je punktami odniesienia w przyjętej argumentacji oraz interpretacji rzymskiego materiału źródłowego. Schemat rozważań w poszczególnych rozdziałach jest w zasadzie zawsze taki sam: krytyka stanowiska dominującego – reinterpretacja źródeł *ius Romanum* – przedstawienie własnego stanowiska – dyskusja z poglądem dominującym oraz stanowiskiem Jheringa – podsumowanie.

Polemiczna konfrontacja Pinińskiego z tezami Jheringa w żaden sposób nie umniejszała uwagi, jaką polski romanista żywił względem całego naukowego dorobku tego uczonego, z oczywistych względów zaś jego prac o posiadaniu. W opublikowanym

³⁴ Jhering, *Ueber den Grund*, 179–80.

³⁵ *Ibid.*, 160, 185.

³⁶ *Ibid.*, 198–9.

³⁷ Piniński, *Der Thatbestand*, Bd. 1, 14.

³⁸ *Ibid.*, 161–3.

³⁹ *Ibid.*, 165.

⁴⁰ *Ibid.*, 164–6.

⁴¹ *Ibid.*, 163. W szerszym kontekście na temat wpływu Jheringa na polską naukę prawa drugiej połowy XIX i początku XX w. zob. Szymaniec, „Criticism of Rudolf von Jhering’s concepts”, 61–75.

wspomnieniu autor pisał o dużym niezadowoleniu i żalu uczonego w związku z brakiem pełnej akceptacji dla jego poglądów ze strony przedstawicieli niemieckiej doktryny. Romanista zdawał sobie wprawdzie sprawę, że publikacje z zakresu posiadania wywołały w środowisku naukowym duże poruszenie, ale ubolewał, że nie spowodowały one znaczącej zmiany stanowiska doktryny co do teorii Savigny'ego i jego następców⁴². We „Wprowadzeniu” do monografii Piniński zaznaczał, że zazwyczaj przychylnie odnosili się do tych prac w różnych miejscach i kontekstach Karl Ludwig Arndts (1803–1878)⁴³, Lorenz Hauser (1828–1882)⁴⁴, Heinrich Dernburg (1829–1907)⁴⁵, Julius Baron (1834–1898)⁴⁶, także Otto Lenel (1849–1935)⁴⁷, Josef Kohler (1849–1919)⁴⁸, wreszcie Rudolf Leonhard (1851–1921)⁴⁹. Dwaj ostatni autorzy, a także August Thon (1839–1912)⁵⁰, Otto Gierke (1841–1921)⁵¹ oraz Ernst Zitelmann (1852–1923)⁵² zostali we wspomnieniu nazwani uczniami Jheringa⁵³. Uczony był wreszcie rozczarowany faktem, że jego tezy zostały przyjęte bardziej przychylnie przez zagraniczną aniżeli niemiecką jurysprudencję. Przytoczone we wspomnieniu fragmenty jego listów stały się zresztą – wobec szczątkowej znajomości teorii *possessio* Pinińskiego we współczesnej nauce polskiej⁵⁴ – proroczą przepowiednią także dla Polaka.

Nigdy nie życzyłem sobie naśladowców, raczej następców, którzy skorzystaliby z moich sugestii. Pan wie, jak małą liczbą tych ostatnich mogę się pochwalić, więc tym bardziej Pana witam⁵⁵.

Pan również powtarza doświadczenie towarzyszące mi przez całe życie, że moje idee znalazły najpierw akceptację i uznanie wśród obcokrajowców – po mojej śmierci rodacy prawdopodobnie pójną za moim przykładem!⁵⁶

Piniński potwierdzał, że wpływ Jheringa „nie był tak potężnym i bezpośrednim, jakby to odpowiadało” wartości jego prac⁵⁷. Trafnie określił naukową działalność uczonego jako „jedno pasmo walki z zapatrywaniami innych”, czego efektem były nierzadko brak konsekwencji w poglądach oraz kontrowersyjne zmiany wcześniej formułowanych opinii⁵⁸. Przyczyny takiej sytuacji były w dziewiętnastowiecznym, niemieckim środowisku prawniczym jasne, związane z hegemonicznym wręcz wpływem historycznej szkoły na naukę prawa. Piniński znakomicie zdiagnozował ten stan rzeczy we wspomnieniu. Opis

⁴² Piniński, „Dwaj wielcy prawnicy”, 528.

⁴³ Arndts von Arnesberg, *Lehrbuch der Pandekten*, przyp. 2, 215–6.

⁴⁴ Hauser, *Stellvertretung*, 13–4. Zob. też Reuling, „Lorenz Hauser, Stellvertretung im Besitze”, 320–1.

⁴⁵ Dernburg, *Lehrbuch des preussischen Privatrechts*, 293–5, 300–5, przyp. 3, 309.

⁴⁶ Baron, *Pandekten*, 201–2, 205–6.

⁴⁷ Lenel, „Parteiabsicht und Rechtserfolg”, 215.

⁴⁸ Kohler, „Annahme und Annahmeverzug”, 326; Kohler, *Pfandrechtliche Forschungen*, 168–9.

⁴⁹ Leonhard, *Der Irrthum*, Bd. 1, przyp. 1, 212.

⁵⁰ „Thon, August”.

⁵¹ Bader, „Gierke, Otto Friedrich von”, 374–5.

⁵² Zitelmann, „Autobiographie”, 519–27.

⁵³ Piniński, „Dwaj wielcy prawnicy”, 530.

⁵⁴ Odwołania do monografii Pinińskiego można natomiast znaleźć w polskiej nauce prawa przełomu XIX/XX w. Zob. Wróblewski, *Posiadanie na tle prawa rzymskiego*, w szczególności 42–6, 51–3, 98.

⁵⁵ Piniński, „Dwaj wielcy prawnicy”, 528.

⁵⁶ *Ibid.*, 527–8.

⁵⁷ *Ibid.*, 529.

⁵⁸ *Ibid.*

uświadamia, z jak dużą presją i niechęcią środowiska musiał zmierzyć się w tym czasie każdy, kto proponował rozwiązania inne od powszechnie przyjętych.

Była to epoka, w której wpływ Savignyego doszedł do zenitu, i kiedy rzucone przez Hugona i Savignyego hasło „szkoły historycznej” stało się ogólnie uznanym dogmatem wszystkich współczesnych romanistów. Potęgą wpływu Savignyego na współczesnych i bezpośrednich następców, nie da się porównać z żadnym innym podobnym zjawiskiem w historii umiejętności prawniczych. Uczniom Savignyego zdawało się, że on dopiero otworzył nowe widnokreśli nauki, powołał do życia nieznaną i nowy świat wiedzy, że wszystko, co dawniejsze, o tyle tylko mogło mieć wartość, o ile przez mistrza uznane i potwierdzone zostało. Krytyka lub sceptycyzm wobec też Savignyego, były w oczach wielu zaślepionym zacofaniem, niemal bluźnierstwem. Dziś, po upływie połowy wieku, kiedy mianowicie wskutek prac jurydycznych ostatnich lat kilkunastu, wykryto liczne braki i usterki pism Savignyego, w nieco inny sposób oceniamy jego znaczenie, i musimy przyznać, że wpływ jego wywołany był nie tyle głębokością poglądów, jak nową i w stosunku do poprzedników niezrównanie wyższą metodą, oraz nadzwyczajaj ujmującą formą⁵⁹.

W inteligentnie złośliwy sposób charakteryzował Adolfa Rudorffa⁶⁰ oraz Geoga Puchte⁶¹ – dwóch „gorliwych wielbicieli” Savigny’ego, prezentując przy tym styl narracji charakterystyczny także dla innych swoich pism prawniczych, w tym monografii o nabyciu posiadania rzeczy.

Pierwszy [Rudorff – przyp. DSJ] postawił sobie niejako za zadanie życia, obronę zdań Savignyego przeciwko wywodom przeciwników, drugi [Puchta – przyp. DSJ] umiał w pięknej, zwięzłej i nadzwyczaj przystępnej formie ująć w całość systematyczną tak historię instytucji jak i pandekta prawa rzymskiego i spopularyzować w ten sposób opinie Savignyego, które z nielicznymi wyjątkami jako słuszne uważał. [...] Czytając pisma Puchty, odnosi, nieobznajomiony zresztą z przedmiotem czytelnik, wrażenie, że prawo rzymskie to jedna z najprostszych, najmniej wątpliwych umiejętności. Indywidualne zdania autora są logicznie niezbitymi dogmatami, zdania przeciwników wynikiem aberracji niedowarzonych półgłówków⁶².

Niepochlebna ocena naukowego monopolu historycznej szkoły prawa nie przeszkodziła Pinińskiemu określić zarówno Jheringa, jak i Windscheida – czołowego pandektysty drugiej połowy XIX w. – mianem „przywódców współczesnej umiejętności prawa prywatnego”⁶³. Tak sformułowana opinia zawiera w sobie kilka typowych dla ówczesnej epoki wskazówek. Pierwsza odwołuje się do gruntownie innego aniżeli antyczne rozumienia terminu „prawo rzymskie”, druga zaś do metody jego badania. W literalnym skojarzeniu chodzi o *usus modernus Pandectarum* (nowoczesne zastosowanie Pandektów), czyli praktyczno-dogmatyczny kierunek badania kompilacji justyniańskiej, który dominował w Niemczech od XVII w. i polegał na systematycznym opracowywaniu tych elementów *ius Romanum*, które w praktyce znajdowały zastosowanie razem z prawnymi koncepcjami germańskimi⁶⁴. Tego rodzaju nastawienie w badaniach nad prawem rzymskim wywołało w początkach XIX w. żywą reakcję środowiska naukowego w związku

⁵⁹ *Ibid.*, 519.

⁶⁰ Landsberg, „Rudorff, Adolf Friedrich”, 580–2; Haferkamp, „Rudorff, Adolf Friedrich”, 203–4.

⁶¹ Haferkamp, „Georg Friedrich Puchta”.

⁶² Piniński, „Dwaj wielcy prawnicy”, 519–20.

⁶³ *Ibid.*, 517.

⁶⁴ Szerzej Söllner, „Zu den Literaturtypen”, 167–86; Wesener, „Zur Verflechtung”, 473–94; Wesener, „Ius Romano-Germanicum”, 1031–41; Haferkamp, Repgen, *Usus modernus*; Heger, „Recht”, 29–39.

z publikacją Savigny'ego pod tytułem *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* z 1814 r.⁶⁵ To wówczas powstała historyczna szkoła prawa⁶⁶ oraz rozwinęła się nowa, oparta na postulatcie utożsamienia nauki prawa z jego historią, historyczna metoda badania prawa rzymskiego⁶⁷. Ta jednakże, z akcentem położonym na historyczne studia nad *ius Romanum*, mogła rozwinąć się w pełni dopiero po utracie mocy obowiązującej przez normy rzymskie z końcem XIX w. Tymczasem pod wpływem badań wszechstronnie i nadzwyczaj uzdolnionego Savigny'ego, w szczególności po publikacji w 1840 r. pierwszego z ośmiu tomów dogmatycznego dzieła pod tytułem *System des heutigen römischen Rechts*⁶⁸, *usus modernus* zaczął stopniowo, ale nieodwracalnie przekształcać się w pandektystykę, której podstawowym celem – wobec braku ogólnoniemieckiej kodyfikacji prawa prywatnego – stało się przedstawienie norm rzymskich zachowujących swą moc obowiązującą. Niemieccy pandektyści posługiwali się metodami współczesnej dogmatyki, korygując oraz modyfikując normy *ius Romanum* w ten sposób, aby stworzyły wewnątrznie spójny i jednolity system prawa prywatnego⁶⁹. Ich dorobek był więc w tym czasie istotny nie tylko z naukowego punktu widzenia. Zredagowany pod wielkim wpływem Windscheida, a uchwalony w 1896 r. niemiecki kodeks cywilny (BGB) jest do dziś określany mianem skodyfikowanego *usus modernus Pandectarum*. Będzie o tym jeszcze mowa.

Historyczna szkoła prawa była miejscem ścierających się ze sobą wybitnych osobowości dziewiętnastowiecznej niemieckiej nauki. Rywalizację w zakresie poglądów prawnych, ale nierzadko też filozoficznych, politycznych czy światopoglądowych toczyli w jej ramach przede wszystkim pandektyści oraz germaniści: między innymi Karl Friedrich Eichhorn (1781–1854), Georg Beseler (1809–1888) czy Gierke (1841–1921). Jednakże zmagania naukowe odbywały się również na płaszczyźnie horyzontalnej, w ramach danego nurtu. Wynikały one głównie z ewolucji poglądów jurysprudencji na daną materię (mowa o przynajmniej dwóch pokoleniach uczonych prawników), a niekiedy były wyrazem osobistych animozji i niespełnionych ambicji. Ta wewnętrzna konkurencja pandektystów oznaczała – co do zasady – modyfikację teorii sformułowanych przez Savigny'ego (także w zakresie *possessio*), natomiast zdecydowanie rzadziej przyjmowała postać diametralnej zmiany poglądów.

Przykładem takiego rozejścia się naukowych wyobrażeń było z jednej strony stanowisko wyrażone na temat posiadania przez Savigny'ego (powtórzone w zmodyfi-

⁶⁵ Savigny, *Vom Beruf*; Savigny, *O powołaniu*.

⁶⁶ Szerzej Koschaker, *Europa*, 254–90; Giaro, „Römisches Recht”, 1–16; Hattenhauer, *Thibaut und Savigny*; Schröder, *Recht als Wissenschaft*; Haferkamp, Reppen, *Wie pandektistisch*; Haferkamp, *Die Historische Rechtsschule*; Rückert, „Thibaut”, 415–74; Rückert, *Idealismus*.

⁶⁷ O roli Gustava von Hugo (1764–1844) zob. Luig, „Hugo, Gustav”, 26–7; Buschmann, „Naturrecht”, 17–40.

⁶⁸ Savigny, *System*, Bd. 1–8.

⁶⁹ Wobec terytorialnie rozproszonego ustawodawstwa niemieckiego aż do wejścia w życie BGB (1.01.1900) pisane przez pandektystów podręczniki *Pandektów* (*Lehrbuch der Pandekten/des Pandektenrechts*) zawierały spójną wykładnię kompilacji justyniańskiej: Christian Friedrich Mühlenbruch (1785–1843), Georg Friedrich Puchta (1798–1846), Karl Adolf von Vangerow (1808–1870), Karl Ludwig Arndts von Arnesberg, Alois von Brinz (1820–1887), Friedrich Ludwig von Keller (1799–1860), Bernhard Windscheid, Julius Baron (1834–1898), Carl Georg von Wächter (1797–1880), Heinrich Dernburg, Ernst Immanuel Bekker (1827–1916), Otto Heinrich Wendt (1846–1911), Ferdinand Regelsberger (1837–1916). Szerzej Kunderewicz, *Rzymskie prawo prywatne*, 8–10; Dajczak, Giaro, Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie*, 116–9.

owanej formie w *Podręczniku Prawa Pandektów* przez Windscheida⁷⁰), z drugiej zaś prace Jheringa⁷¹. Ten uczony jurysta wywodził się oryginalnie z pandektowego nurtu historycznej szkoły prawa i początkowo wierny był jej ideałom, z czasem jednak wykipił i zakwestionował metodę jursprudencki pojęć (*Begriffsjurisprudenz*)⁷², kontestując matematyczno-logiczny sposób prawniczego myślenia oraz doktrynerskie i idealistyczne hasła szkoły, jak choćby sztandarowy „duch narodu” (*Volkgeist*) Savigny’ego⁷³. Postulował zwrot w nauce prawa ku koncepcjom bardziej praktycznym (*Wende der Rechtswissenschaft*), zorientowanym na rzeczywiste interesy i potrzeby społeczne. Dał początek metodzie jursprudencki interesów (*Interessenjurisprudenz*) rozwiniętej następnie w pełni między innymi przez Philippa Hecka (1858–1943)⁷⁴.

W kontekście nauki o posiadaniu – także w wersji Pinińskiego – warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden wątek związany z opracowaniem przez Jheringa osobliwej metody badawczej określanej mianem przyrodniczo-historycznej (*naturhistorische Methode*). Wprowadzając do prawa takie pojęcia jak ciało prawne (*Rechtskörper*) czy stan skupienia (*Aggregatzustand*), Jhering świadomie łączył w narracji nauki prawne i ścisłe, tworząc przyrodniczo-historyczną koncepcję „struktury” (*Structur*) prawa⁷⁵. Przekonanie o istnieniu paralelnych prawidłowości obu światów było zresztą w dziewiętnastowiecznej nauce dość szeroko rozpowszechnione, czego do dziś odczuwalnym skutkiem jest trudny do zrozumienia zarówno dla czytelnika, jak i badacza tego okresu, całkowicie odmienny (w zasadzie obcy) język naukowy⁷⁶. Uwaga ta dotyczy również sposobu formułowania myśli oraz budowania koncepcji naukowej przez Pinińskiego w monografii o nabyciu posiadania rzeczy. Wprowadzone tam pojęcia, jak przywołane wyżej „stan rzeczy” (*Zustand der Sache*) i „ciało prawne” (*Rechtskörper*) mogą wskazywać, że także pod tym względem polski romanista pozostawał pod wpływem Jheringa, na pewno zaś pod wpływem przekonań charakterystycznych dla ówczesnej epoki.

W zestawieniu z niewątpliwie hołubioną przez Pinińskiego sylwetką Jheringa wspomnienie o Windscheidzie⁷⁷ jest relacją, którą cechuje życzliwość względem postaci i sceptycyzm wobec dorobku tego uczonego. Windscheid „nie dorównuje potędze geniuszu Jheringa”, jego wyłącznie dogmatyczne i niewychodzące poza obszar prawa rzymskiego monografie „nie uzyskały ani w części rozgłosu i sławy niektórych mono-

⁷⁰ Windscheid, *Lehrbuch*, 477–554.

⁷¹ Rozbieżność poglądów nie stała na przeszkodzie wzajemnej sympatii. Zob. Kroeschell, *Jherings Briefe*.

⁷² Falk, *Ein Gelehrter*; Haferkamp, „Begriffsjurisprudenz”; Haferkamp, „Die sogenannte Begriffsjurisprudenz”, 79–99; Schröder, „Begriffsjurisprudenz”, 500–2.

⁷³ Szerzej wraz z bibliografią Mecke, *Begriff*; Martinek, Poczobut, „Rudolf von Jhering”, 5–35.

⁷⁴ Zob. Edelmann, *Die Entwicklung*; Wank, *Juristische Methodenlehre*, 15–20; Auer, „Methodenkritik”, 517–33; Schröder, „Interessenjurisprudenz”, 1267–9; Beggio, Grebieniow, *Methodenfrage*. W kontekście związku pomiędzy wskazanymi kierunkami jursprudencki a dorobkiem rzymskich jurystów zob. Seidl, „Moderne zivilrechtliche Lehren”, 97–112; Seidl, „War Begriffsjurisprudenz die Methode der Römer?”, 343–66.

⁷⁵ Szerzej Hommes, „Rudolf von Jherings”, 101–15; Kroppenber, *Die Plastik des Rechts*; Möller, „Die juristische Konstruktion”, 770–7.

⁷⁶ O klasyfikacji nauk Wilhelma Windelbanda na nomotetyczne i idiograficzne zob. Żymelka, „Historia pojęcia”, 41–58; szczeg. 47–9.

⁷⁷ Landsberg, „Windscheid, Bernhard”, 423–5.

graficznych prac Jheringa⁷⁸. Z rozczarowaniem podkreślał, że nawet w pracach romanistycznych Windscheid nie podejmował tematów historycznych i skupiał się głównie na tych źródłach *ius Romanum*, które były „podstawą uznanego w poszczególnych częściach Niemiec, jako prawo obowiązujące, tak zwanego prawa powszechnego” (łac. *ius commune*; niem. *gemeines Recht*)⁷⁹. Doceniał natomiast ich „piękną formę, subtelnie logiczną dedukcję, oraz gruntowny i wolny od uprzedzenia rozbiór źródeł”, utyskując przy tym, że „postęp [nimi – przyp. DSJ] wywołany, polega przeważnie na teoretycznym poprawieniu tej lub owej konstrukcji prawnej, wyświeceniu pewnej niejasności, nie zaś na wprowadzeniu oryginalnych, przewrót w nauce wywołujących zapatrywań, lub też spowodowaniu donioślejszych konsekwencji prawnych”⁸⁰.

Fragment, który ponownie podkreśla przekonanie Pinińskiego o wyższości Jheringa nad Windscheidem, zdradza zarazem naukowe usposobienie polskiego romanisty – zdecydowanego zwolennika przełamywania naukowych dogmatów oraz rzecznika postępu w nauce dzięki praktycznemu, nie zaś wyłącznie teoretycznemu spojrzeniu na stosunki prywatnoprawne. Autor bezkompromisowo krytykował „doktrynerski szablon”, w innym miejscu zaś „filozoficzny doktryneryzm” historycznej szkoły prawa.

[...] błędem przywódców szkoły historycznej było oderwanie prawa prywatnego od stosunków życia i konstruowanie prawnych pojęć i definicji jedynie za pomocą oderwanych pojęć filozoficznych i psychologicznych, bez uwzględnienia znaczenia pojęć społecznych i ekonomicznych. [...] Zakres cały prawa prywatnego zdaje się być u nich czymś oderwanym od życia codziennego, odrębnym jakimś światem, w którym ludzie, jakoby zbiór hipochondriów prawniczo-filozoficznych, nie mając praktycznych dążeń na oku, bawią się mrzonką rządzenia i władania bez celu, państwo zaś i jego organa, jak maszyna dobrze nakręcona, na skinienie mrzonkę tę urzeczywistniają i z matematyczną dokładnością woli i władztwa poszczególnych jednostek granice zakreślają⁸¹.

Wspomnienie o Windscheidzie zostało podzielone na dwie części odpowiadające podstawowym obszarom aktywności niemieckiego jurysty. Pierwsza z nich dotyczyła oceny jego głównego dzieła – *Podręcznika Prawa Pandektów*⁸², druga zaś roli uczonego prawnika w pracach kodyfikacyjnych nad BGB.

W „znakomitym systemie pandektowego prawa rzymskiego”, jakim był podręcznik Windscheida, autor poszedł „w ślady mistrzów Savignyego, Puchty i Wächtera” zarówno co do systematyki oraz metody wykładu, jak i rozumienia podstawowych kategorii prawa prywatnego⁸³. Piniński doskonale rozumiał przyczyny popularności tego dzieła oraz jego silnego wpływu na naukę i praktykę prawa. Podkreślał znaczącą przewagę Windscheida nad poprzednikami (głównie Puchtą) polegającą przede wszystkim na „nielekceważeniu” opinii przeciwnych. Charakteryzując sam podręcznik, polski roma-

⁷⁸ Piniński, „Dwaj wielcy prawnicy”, 531, 538.

⁷⁹ *Ibid.*, 531.

⁸⁰ *Ibid.*, 531–2.

⁸¹ *Ibid.*, 520–2.

⁸² *Lehrbuch des Pandektenrechts* Windscheida doczekał się w sumie sześciu wydań, z których każde kolejne było rozszerzane i zmieniane pod wpływem stale rosnącej literatury przedmiotu. Podręcznik rozrastał się w tempie imponującym, zwiększając swoją ostateczną objętość ponad dwukrotnie. Piniński uważał, że nieustanna praca Windscheida nad przerabianiem i uzupełnianiem podręcznika – „aż trudno pojąć, że jeden człowiek mógł jej podolać” – absorbować go do tego stopnia, że „nie stało mu zapewne sił i czasu dla prac monograficznych”. Tak Piniński, „Dwaj wielcy prawnicy”, 532.

⁸³ *Ibid.*, 532–3.

nista doceniał „nadzwyczajną gruntowność w cytowaniu literatury” oraz „skrupulatną obiektywność w ocenianiu i krytyce zdań, przez innych autorów wypowiedzianych”. To właśnie owa „wszechstronność i gruntowność” w zakresie literatury oraz źródeł pozwoliła mu określić Windscheida mianem „mistrza naukowego stylu”⁸⁴.

Pandekty Windscheida, począwszy od ich pierwszego (w 1862 r.) aż do ostatniego, szóstego wydania (w 1887 r.) były zarówno dla adeptów, jak i teoretyków oraz praktyków prawa źródłem nauki *ius Romanum* oraz „busolą”, która wyznaczała kierunek rozstrzygnięcia wszelkiego rodzaju wątpliwości⁸⁵. W ich dominującej pozycji Piniński dostrzegał niebezpieczną pułapkę polegającą na hamowaniu naukowego postępu. Z tego powodu najbardziej przeszkadzały mu u Windscheida: zachowawczość w sposobie myślenia, skłonność do nieodstępowania od utartych zasad, mała oryginalność poglądów oraz brak odwagi w burzeniu przestarzałych dogmatów⁸⁶. Uważał, że postawa uczonego wobec nowych idei była do tego stopnia defensywna, że uznając nawet mylność koncepcji dotychczasowych, usuwał je z podręcznika „za pomocą najrozmaitszych pół-koncesji i o ile możliwości jak najmniej w oczy wpadających modyfikacji”, zatem tylko pozornie, czasami wręcz kosztem „prawniczej logiki i konsekwencji”⁸⁷.

Takie, w ocenie Pinińskiego konformistyczne nastawienie Windscheida skutkowało wyłącznie mało istotnymi, wręcz kosmetycznymi zmianami w pandektowym systemie prawa prywatnego, zamykając drogę nowym i postępowym ideom. Zarzut ten dotyczył również nauki o posiadaniu, przede wszystkim zaś definicji pojęcia *possessio* oraz ustalenia wzajemnej relacji pomiędzy zewnętrzną i wewnętrzną stroną posiadania. Uważał mianowicie, że pod wpływem pracy Iheringa – „w drobnej zaś części także” i jego samego – Windscheid podjął w *Pandektach* nieudolną próbę pogodzenia sprzecznych ze sobą teorii tylko po to, by „uratować choćby cząstki mylnej opinii Savignyego”⁸⁸.

Druga część wspomnienia została poświęcona roli Windscheida w pracach nad „pierwszym projektem” BGB oraz ocenie tego projektu. Latem 1874 r. niemiecki uczo-ny został wybrany na członka „pierwszej komisji” kodyfikacyjnej powstałej w celu opracowania projektu niemieckiego kodeksu cywilnego. W jedenastoosobowym składzie tej komisji znalazł się jeszcze tylko jeden reprezentant niemieckich teoretyków pra-

⁸⁴ *Ibid.*, 533: „Umie być zwięzłym i jasnym zarazem, a przy tym nie popada nigdy ani w trywialność, ani w afekcję. Z tymi stylistycznymi zaletami łączy się niezwykła bystrość umysłu, która dozwala mu w streszczeniu i ocenieniu każdej opinii innych autorów, schwycić trafnie momenty charakterystyczne, oraz wykazać zbliżenie tych opinii do siebie lub ich różnice. Na tej podstawie przedstawia Windscheid obok ścisłych badań źródłowych, zarazem obraz i krytykę całej niemal nowszej literatury pandektowej, czytelnik zaś odnosi wrażenie, że, pod formą nierozwlekłego i w nadzwyczaj wytworny i nie nużący sposób napisanego podręcznika, ma przed sobą całość pandektowego prawa bez luk lub niedokładności, tak co do badań źródłowych jak też i co do wysnutych z nich w literaturze najracjonalniejszych konsekwencji”.

⁸⁵ *Ibid.*, 534: „Dla praktyków i nieśmiałych nieco i niedowierzających sobie teoretyków jest zawsze niebezpieczną rzeczą odstąpić w poszczególnej kwestii od zdania, które zdaje się być logicznym wynikiem całości znakomicie przeprowadzonego systemu prawnego. Wyjęcie jednej cegiełki z systemu pojęć, grozi zawsze w tym razie obaleniem całości gmachu, lub choćby znacznej jego części. Stąd też weszło w zwyczaj, że praktycy i mniej samoistni teoretycy, z reguły, w razie wątpliwości, oświadczały się za Windscheidem. W praktyce doszło nawet do tego, że sędziowie w owych krajach niemieckich, gdzie prawo rzymskie pandektowe ma subsydiarnie moc obowiązującą, powoływali się często, a nawet i dziś powołują się na *Pandekta* Windscheida tak niemal, jak na obowiązujące źródło prawa”.

⁸⁶ *Ibid.*, 534–5.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*, 536.

wa, Paul von Roth (1820–1892)⁸⁹. W pozostałym zakresie byli to prawnicy praktycy, głównie sędziowie i urzędnicy ministerialni. Wobec wspomnianego już olbrzymiego wpływu podręcznika Windscheida na teoretyków i praktyków prawa jego rola w redakcji projektu była z góry przesądzona jako pierwszoplanowa. Swoją funkcję Windscheid sprawował jednak tylko do jesieni 1883 r., wycofując się z ostatecznej redakcji tekstu przedłożonego jako „pierwszy projekt” BGB w 1887 r. W roku 1892, a więc wtedy, gdy ukazała się publikacja Pinińskiego w *Przeglądzie Polskim*, trwały już zaawansowane prace nad drugą wersją projektu, który od 1890 r. redagowała powołana w tym celu „druga komisja” kodyfikacyjna⁹⁰. Była to odpowiedź na falę krytyki rozgorzałej wobec „małego Windscheida” (*kleiner Windscheid*) – jak określił pierwszy projekt Otto Bähr (1817–1895)⁹¹ – ze strony proscjalnie nastawionych germanistów, głównie Gierkego oraz Antona Mengera (1841–1906)⁹².

Echa tej krytyki pobrzmiewają też wyraźnie we wspomnieniu Pinińskiego. Nie ma żadnej przesady w twierdzeniu polskiego romanisty, że pierwszy projekt BGB nosił „wybitne piętno umysłu” Windscheida, w najważniejszych kwestiach prawnych trzymał się ściśle jego opinii, a niektóre ustępy tekstu zostały „prawie dosłownie odpisane” z *Pandektów*⁹³.

Całość dzieła ma zalety, ale i zarazem wady umysłu Windscheida, wady zaś te w praktycznej kodyfikacji występują tak jaskrawo, iż dzieła w całości niepodobna uważać za udane. Forma przeważnie wytworna, brak jednak praktycznego zmysłu i wiele często doktrynerskich, teoretycznych zdań, nie tylko zbyt technicznych, lecz często wręcz szkodliwych w pracy kodyfikacyjnej. Krytyka niemiecka oceniła projekt ten surowo, zbyt może nawet surowo. W każdym razie, bez względu na to, czy tu lub ówdzie nie ma w wytknięciu stron ujemnych nieuzasadnionej przesady, odnosi się z krytyki projektu wrażenie, że sprawa skodyfikowania prawa prywatnego w Niemczech, ze względu na obecny stan doktryny, nie jest jeszcze dojrzała, i że w każdym razie Windscheid nie był tym człowiekiem, który by mógł kłamać zdaniami Savignyego, że generacja XIX wieku niezdolną jest do kodyfikacji⁹⁴.

Nieprzychylna ocena projektu i rezerwa wobec naukowego dorobku pandektysty nie stanęły ostatecznie na przeszkodzie uznaniu zasług zarówno Jheringa, jak i Windscheida w rozwoju niemieckiej, a tym samym europejskiej nauki prawa. Piniński, który zapewne szukał stosownego balansu ze względu na charakter wspomnień, uznał w ich zakończeniu nadzwyczaj racjonalnie, że najlepszą receptą na zmiany gwarantujące konieczny w prawie postęp jest zachowanie równowagi między skrajnymi o nim wyobrażeniami.

Geniusz torujący nowe drogi w rodzaju Jheringa, potrzebuje jako przeciwwagi, wszechstronnej oględności i rozwagi, a zarazem niestrudzonej pracowitości uczonych takich, jak Windscheid. Tylko w tym razie może nauka szybkim krokiem a zarazem w sposób zdrowy i normalny posuwać się na drodze rzeczywistego postępu⁹⁵.

⁸⁹ Thier, „Roth, Paul von”, 108–9.

⁹⁰ Szerzej Fortunato, „Vom römisch-gemeinen Recht”, 327–38.

⁹¹ Bähr, *Gegenentwurf*, 7; Teichmann, „Bähr, Otto”, 747–8.

⁹² Müller, „Menger, Anton”, 71–2.

⁹³ Piniński, „Dwaj wielcy prawnicy”, 536.

⁹⁴ *Ibid.*, 537.

⁹⁵ *Ibid.*, 538.

Prowadzone tu rozważania nie pozostawiają wątpliwości, który z nurtów dziewiętnastowiecznej jurysprudencki bliższy był poglądom Pinińskiego na temat *possessio* i znalazł wyraz w jego monografii na temat nabycia posiadania rzeczy. Jasne stają się w tym kontekście naukowa sympatia wobec poglądów Jheringa oraz antypatia wobec poglądów Windscheida, którym Piniński dał wyraz w *Przeglądzie Polskim*, publikując pośmiertne wspomnienia o obu niemieckich prawnikach. Relacje panujące w intelektualnym środowisku epoki pozwalają też na sformułowanie kilku wniosków o charakterze ogólnym. Uświadamiają przede wszystkim, jak silnie dogmatycy prawa cywilnego wyrastają z tradycji rzymskiego prawa pandektowego i jak istotnie dorobek Savigny'ego oraz pandektystów wpłynął na rozumienie skodyfikowanych instytucji i rozwiązań prywatnoprawnych. W kontekście *possessio* uwaga ta dotyczy także romanistów prawnych. Rozważania pokazują wreszcie, jak dalece obowiązujący system prawa prywatnego jest rezultatem poglądów konkretnej grupy uczonych prawników, wynikiem korelacji określonego miejsca i czasu, aktualnego kontekstu politycznego i ustrojowego. Dziewiętnastowieczna, niemieckojęzyczna literatura przedmiotu – nie tylko na temat posiadania – to kopalnia cennych pomysłów zrodzonych w głowach naukowych buntowników epoki. Trudno powiedzieć, czy powrót do niewykorzystanych w XIX w. metod oraz teorii prywatnoprawnych mógłby w jakimś stopniu ożywić naukową dyskusję o prawie w zauważalnym dziś wyrażnie, stopniowym procesie jego dekodyfikacji. W związku z prowadzonymi tu rozważaniami nasuwa się przykładowo uwaga, że prawo, gospodarka, wreszcie zwyczaje i zapatrywania społeczne zmieniły się wprawdzie diametralnie, ale praktyczna i w dużym stopniu zorientowana na osiąganie ekonomicznych rezultatów relacja człowieka względem rzeczy w zasadzie tylko zbrutalizowała swoje oblicze. Podmioty prawa prywatnego korzystają z określonych dóbr natury już nie tylko w celu zaspokojenia potrzeb własnych, ale głównie w celu osiągnięcia ekonomicznego zysku, podbijając i haniebnie eksploatując coraz bardziej ograniczone w swej ilości zasoby przyrody. Kwestia wykorzystania w dzisiejszym dyskursie o prawie także zapomnianych teorii i metod badawczych pozostaje więc otwarta, a z punktu widzenia historyka prawa nadzwyczaj użyteczna.

Bibliografia

- Arndts von Arnesberg, Karl Ludwig. *Lehrbuch der Pandekten*. Stuttgart: J.G. Cotta, 1877.
- Auer, Marietta. „Methodenkritik und Interessenjurisprudenz. Philipp Heck zum 150. Geburtstag”. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 3 (2008): 517–33.
- Bader, Karl Siegfried. „Gierke, Otto Friedrich von”. W: *Neue Deutsche Biographie* 6 (1964): 374–5. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118539205.html#ndbcontent> (dostęp: 25.10.2023).
- Bähr, Otto. *Gegenentwurf zu dem Entwurfe eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*. Kassel: M. Brunemann, 1892.
- Baron, Julius. *Pandekten*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1885.
- Beggio, Tommaso; Grebieniow, Aleksander, red. *Methodenfrage der Romanistik im Wandel. Paul Koschakers Vermächtnis 80 Jahre nach seiner Krisenschrift*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2020.

- Brinz, Alois von. *Lehrbuch der Pandekten*. Bd. 1. Erlangen: A. Deichert, 1873.
- Bruns, Carl Georg. *Das Recht des Besitzes im Mittelalter und in der Gegenwart*. Tübingen: H. Laupp, 1848.
- Buschmann, Arno. „Naturrecht und geschichtliches Recht. Gustav Hugos Rechtsphilosophie und die Anfänge der geschichtlichen Rechtswissenschaft”. W: *Elementa iuris. Vorträge zur feierlichen Eröffnung des Instituts*, red. Otto Behrends *et al.*, Bd. 1, 17–40. Baden-Baden: Nomos, 2009.
- Czech-Jeziarska, Bożena. „Profesor Leon Piniński – wybitny lwowski uczony przełomu XIX i XX wieku”. W: *Ius et historia. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Markiewiczowi*, red. Tadeusz Guz; Waldemar Bednaruk; Maria R. Pałubska, 169–92. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011.
- Dajczak, Wojciech; Giaro, Tomasz; Longchamps de Bérier, Franciszek. *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018.
- Dernburg, Heinrich. *Lehrbuch des preussischen Privatrechts und der Privatrechtsnormen des Reichs*. Bd. 1. Halle: Buchhandlung des Waisenhauses, 1875.
- Edelmann, Johann. *Die Entwicklung der Interessensjurisprudenz. Eine historisch-kritische Studie über die deutsche Rechtsmethodologie vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Bad Homburg vor der Höhe–Berlin–Zürich: Gehlen, 1967.
- Exner, Adolf. *Die Lehre vom Rechtserwerb durch Tradition nach österreichischem und gemeinem Recht*. Wien: G.J. Manz, 1867.
- Falk, Ulrich. *Ein Gelehrter wie Windscheid. Erkundungen auf den Feldern der sogenannten Begriffsjurisprudenz*. Frankfurt am Main: V. Klostermann, 1989 [Ius Commune Sonderheft 38].
- Fortunato, Sérgio Fernandes. „Vom römisch-gemeinen Recht zum Bürgerlichen Gesetzbuch”. *Juristen Zeitung* 4 [2009]: 327–38.
- Giaro, Tomasz. „Römisches Recht, Romanistik und Rechtsraum Europa”. *Ius Commune* 22 (1995): 1–16.
- Haferkamp, Hans-Peter; Tilman, Repgen, red. *Usus modernus pandectarum: Römisches Recht, Deutsches Recht und Naturrecht in der frühen Neuzeit. Klaus Luig zum 70. Geburtstag*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2007.
- Haferkamp, Hans-Peter; Tilman, Repgen, red. *Wie pandektistisch war die Pandektistik? Symposium aus Anlass des 80. Geburtstags von Klaus Luig am 11. September 2015*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2017.
- Haferkamp, Hans-Peter. „Begriffsjurisprudenz”. W: *Enzyklopädie zur Rechtsphilosophie*. <http://www.enzyklopaedie-rechtsphilosophie.net/inhaltsverzeichnis/19-beitraege/96-begriffsjurisprudenz> (dostęp: 25.10.2023).
- Haferkamp, Hans-Peter. „Die sogenannte Begriffsjurisprudenz im 19. Jahrhundert – «reines» Recht?”. W: *Reinheit des Rechts. Kategorisches Prinzip oder regulative Idee?*, red. Otto Depenheuer, 79–99. Wiesbaden: Springer Verlag, 2010.
- Haferkamp, Hans-Peter. „Georg Friedrich Puchta”. W: *Enzyklopädie zur Rechtsphilosophie*. <https://www.enzyklopaedie-rechtsphilosophie.net/autorenliste/19-beitraege/103-puchta-georg-friedrich> [dostęp: 25.10.2023].
- Haferkamp, Hans-Peter. „Rudorff, Adolf Friedrich”. W: *Neue Deutsche Biographie* 22 (2005): 203–4. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116671955.html#ndbcontent> (dostęp: 25.10.2023).
- Haferkamp, Hans-Peter. *Die Historische Rechtsschule*. Frankfurt am Main: V. Klostermann, 2018.
- Hattenhauer, Hans, red. *Thibaut und Savigny. Ihre programmatischen Schriften*. München: Vahlen, 2002.
- Hauser, Lorenz. *Stellvertretung im Besitz*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1870.
- Heger, Martin. „Recht im «Alten Reich» – Der Usus modernus”. *Zeitschrift für das Juristische Studium* 1 (2010): 29–39.

- Hombres, Hendrik Jan van Eikema. „Rudolf von Jherings naturhistorische Methode”. W: *Jherings Erbe. Göttinger Symposium zur 150. Wiederkehr des Geburtstags von Rudolph von Jhering*, red. Franz Wieacker; Christian Wollschläger, 101–15. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1970.
- Jhering, Rudolf von. *Der Besitzwille. Zugleich eine Kritik der herrschenden juristischen Methode*. Jena: G. Fischer, 1889.
- Jhering, Rudolf von. *Ueber den Grund des Besitzschutzes: Eine Revision der Lehre vom Besitz*. 2. verbesserte und vermehrte Auflage. Jena: F. Mauke, 1869.
- Jońca, Maciej. „Leon hr. Piniński – historyk sztuki stworzony przez podróżę”. W: *Aksjologia podróży*, red. Zbigniew Krawczyk; Ewa Lewandowska-Tarasiuk; Jan W. Sienkiewicz, 175–98. Warszawa: Almamer Szkoła Wyższa, 2012.
- Jońca, Maciej. „Szekspiolog. Przyczynek do biografii Leona Pinińskiego”. W: *Prawo i literatura. Parerga*, red. Joanna Kamień; Jerzy Zajadło; Kamil Zeidler, 199–212. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019.
- Kierulff, Johannes Friedrich Martin. *Theorie des Gemeinen Civilrechts*. Bd. 1. Altona: J.F. Hammerich, 1839.
- Kohler, Josef. „Annahme und Annahmeverzug. Eine civilistische Abhandlung”. *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts* 17 (1879): 261–424.
- Kohler, Josef. *Pfandrechtlliche Forschungen*. Jena: G. Fischer, 1882.
- Koschaker, Paul. *Europa und das römische Recht*. München–Berlin: C.H. Beck, 1966.
- Kroeschell, Karl, red. *Jherings Briefe an Windscheid: 1870–1891*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.
- Kroppenberg, Inge. *Die Plastik des Rechts. Sammlung und System bei Rudolf v. Jhering*. Berlin: Duncker & Humblot, 2015.
- Kunderewicz, Cezary. *Rzymskie prawo prywatne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995.
- Landsberg, Ernst. „Rudorff, Adolf Friedrich”. W: *Allgemeine Deutsche Biographie* 29 (1889): 580–2. https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Rudorff,_Adolf_Friedrich&oldid=- (dostęp: 25.10.2023).
- Landsberg, Ernst. „Windscheid, Bernhard”. W: *Allgemeine Deutsche Biographie* 43 (1898): 423–5. https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Windscheid,_Bernhard&oldid=- (dostęp: 25.10.2023).
- Lenel, Otto. „Parteiabsicht und Rechtserfolg”. *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts* 19 (1881): 154–253.
- Lenz, Gustav. *Das Recht des Besitzes, und seine Grundlagen. Zur Einleitung in die Wissenschaft des Römischen Rechts*. Berlin: G. Reimer, 1860.
- Leonhard, Rudolf. *Der Irrthum bei nichtigen Verträgen nach römischem Rechte*. Th. 1: *Die dem Einflüsse des Irrthums ausgesetzten Bestandtheile des Vertrages*. Berlin: F. Dümmler, 1882.
- Luig, Klaus. „Hugo, Gustav”. W: *Neue Deutsche Biographie* 10 (1974): 26–7. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118707965.html#ndbcontent> (dostęp: 25.10.2023).
- Martinek, Michael; Poczobut, Jerzy. „Rudolf von Jhering (1818–1892). Życie i dzieło”. *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 1 (2009): 5–35.
- Mecke, Christoph-Eric. *Begriff des Rechts und Methode der Rechtswissenschaft bei Rudolf von Jhering*. Göttingen: V&R Unipress GmbH, 2018.
- Möller, Cosima. „Die juristische Konstruktion im Werk Rudolf von Jherings – vom universellen Rechtsalphabet bis zur juristischen Schönheit”. *Juristen Zeitung* 15/16 (2017): 770–7.
- Müller, Eckhart. „Menger, Anton”. W: *Neue Deutsche Biographie* 17 (1994): 71–2. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118580833.html#ndbcontent> (dostęp: 25.10.2023).
- Nörr, Dieter. „Savigny, Friedrich Carl von”. W: *Neue Deutsche Biographie* 22 (2005): 470–3. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118605909.html#ndbcontent> (dostęp: 25.10.2023).

- Pikulska-Radomska, Anna; Skrzywanek-Jaworska, Dagmara. „Leona hr. Pinińskiego *Wprowadzenie do teorii posiadania*”. W: *Verus amicus rara avis est. Studia poświęcone pamięci Wojciecha Organiściaka*, red. Adam Lityński *et al.*, 664–76. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2020.
- Piniński, Leon. „Dwaj wielcy prawnicy Niemiec: Ihering i Windscheid”. *Przegląd Polski* 27, z. 6 (1892): 516–38.
- Piniński, Leon. *Der Thatbestand des Sachbesitzererwerbs nach gemeinem Recht. Eine zivilistische Untersuchung*. Bd. 1. Leipzig: Duncker & Humblot, 1885.
- Piniński, Leon. *Der Thatbestand des Sachbesitzererwerbs nach gemeinem Recht. Eine zivilistische Untersuchung*. Bd. 2: *Sukzession in den Besitz, Besitzerwerb animo solo, Besitzwille, Lehre von den juristischen Willenserklärungen*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1888.
- Pol, Krzysztof. „Leon Piniński (1857–1938)”. W: *Poczet prawników polskich XIX–XX w.*, red. Katarzyna Iwaniuk, 479–92. Warszawa: C.H. Beck, 2011.
- Randa, Anton. *Der Besitz nach österreichischem Rechte, mit Berücksichtigung des gemeinem Rechtes, des preußischen, französischen und sächsischen Gesetzbuches*. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1865.
- Reuling, Wilhelm. „Lorenz Hauser. Stellvertretung im Besitze. Ein Beitrag zur Besitzlehre. 98 S. 8°. Leipzig. Bernhard Tauschnitz. 1870”. *Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht* 17 (1872): 320–37 (recenzja).
- Rückert, Joachim, red. *Idealismus, Jurisprudenz und Politik bei Friedrich Carl von Savigny*. Frankfurt am Main: V. Klostermann, 2022 [Savignyana 15].
- Rückert, Joachim. „Thibaut – Savigny – Gans: Der Streit zwischen «historischer» und «philosophischer» Rechtsschule”. W: *Savigny-Studien*, red. Joachim Rückert, 415–74. Frankfurt am Main: V. Klostermann, 2011 [Savignyana 9].
- Savigny, Friedrich Carl von. *Das Recht des Besitzes*. Gießen: G.F. Heyer, 1803.
- Savigny, Friedrich Carl von. *Das Recht des Besitzes. 7. aus dem Nachlasse des Verfassers und durch Zusätze des Herausgebers vermehrte Auflage von Adolf Friedrich Rudorff*. Wien: Carl Gerold's Sohn, 1865.
- Savigny, Friedrich Carl von. *O powołaniu naszych czasów do ustawodawstwa i nauki prawa*. Przeł. Kazimierz Opalek. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.
- Savigny, Friedrich Carl von. *System des heutigen römischen Rechts*. Bd. 1–8. Berlin: Veit, 1840–1849.
- Savigny, Friedrich Carl von. *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Heidelberg: Mohr und Zimmer, 1814.
- Schröder, Jan. „Begriffsjurisprudenz”. W: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. 1, red. Albrecht Cordes *et al.*, 500–2. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2008. <https://www.hrgdigital.de/HRG.begriffsjurisprudenz> [dostęp: 25.10.2023].
- Schröder, Jan. „Interessenjurisprudenz”. W: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. 2, red. Christa Bertelsmeier-Kierst *et al.*, 1267–9. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2012. <https://www.hrgdigital.de/HRG.interessenjurisprudenz> (dostęp: 25.10.2023).
- Schröder, Jan. *Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500–1933)*. Bd. 1. München: C.H. Beck, 2021.
- Seidl, Erwin. „Moderne zivilrechtliche Lehren als Erkenntnismittel der Rechtsgeschichte”. W: *Das deutsche Privatrecht in der Mitte des 20. Jahrhunderts. Festschrift für Heinrich Lehmann zum 80. Geburtstag*, red. Hans Carl Nipperdey, 97–112. Berlin: W. de Gruyter, 1956.
- Seidl, Erwin. „War Begriffsjurisprudenz die Methode der Römer?”. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 43/3 (1957): 343–66.
- Skrzywanek-Jaworska, Dagmara. „Nabycie przez *occupatio* posiadania dzikich zwierząt według teorii Leona Pinińskiego. Część 1”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 127 (2023): 39–58.

- Skrzywanek-Jaworska, Dagmara. „Nabycie przez *occupatio* posiadania plastrów miodu oraz ukrytych w ziemi kosztowności według teorii Leona Pinińskiego. Część 2”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 128 (2023): 67–87.
- Skrzywanek-Jaworska, Dagmara. „Nabycie przez *occupatio* posiadania pożytków naturalnych ziemi i produktów zwierząt według teorii Leona Pinińskiego. Część 3”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 129 (2023): 23–40.
- Skrzywanek-Jaworska, Dagmara. „Polemika Leona Pinińskiego na temat *corpus possessionis* z wybranymi przedstawicielami XIX-wiecznej nauki prawa”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 118 (2021): 95–118.
- Söllner, Alfred. „Zu den Literaturtypen des deutschen Usus modernus”. *Ius Commune* 2 (1969): 167–86.
- Szymaniec, Piotr. „Criticism of Rudolf von Jhering’s concepts in Leon Petrażycki’s philosophy of law. Remarks on the reception of Jhering’s work in the Polish legal thought in the second half of the nineteenth and the early twentieth centuries”. *Transformacje Prawa Prywatnego* 4 (2017): 61–75.
- Teichmann, Albert. „Bähr, Otto”. W: *Allgemeine Deutsche Biographie* 47 (1903): 747–8. https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:B%C3%A4hr,_Otto&oldid=- (dostęp: 25.10.2023).
- Thier, Andreas. „Roth, Paul Rudolf von”. W: *Neue Deutsche Biographie* 22 (2005): 108–9. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd104340770.html#ndbcontent> (dostęp: 25.10.2023).
- „Thon, August”. W: *Catalogus Professorum Rostochiensium*. <http://purl.uni-rostock.de/cpr/00002473> (dostęp: 25.10.2023).
- Wank, Rolf. *Juristische Methodenlehre. Eine Anleitung für Wissenschaft und Praxis*. München: Vahlen, 2019.
- Wendt, Otto. „Das Faustrecht oder Besitzvertheidigung und Besitzverfolgung”. *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts* 21 (1883): 56–342.
- Wesener, Gunter. „Ius Romano-Germanicum – zur Rechtsquellenlehre des Usus modernus pandectarum”. *Fundamina* 20, no. 2 (2014): 1031–41. http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1021-545X2014000200051&lng=en&tlng=la (dostęp: 25.10.2023).
- Wesener, Gunter. „Zur Verflechtung von Usus modernus pandectarum und Naturrechtslehre”. W: *Dienste der Gerechtigkeit. Festschrift für Franz Bydliński*, red. Helmut Koziol; Peter Rummel, 473–94. Wien–New York: Springer, 2002.
- Wiaderna-Kuśnierz, Renata. „Leon hr. Piniński (1857–1938) – prawnik, polityk, historyk sztuki, znawca literatury i kompozytor. Zarys biografii”. W: *Przedwojenny Lwów i jego uczeni. Sylwetki – działalność naukowa – osiągnięcia*, red. Paweł Brzegowy; Sławomir Dorocki, 183–209. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2016.
- Wiaderna-Kuśnierz, Renata. „Leon Piniński – profesor prawa rzymskiego na Uniwersytecie Lwowskim”. W: *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*, red. Joanna Pisulińska; Paweł Sierzęga; Leonid Zaskilniak, 471–9. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008.
- Wiaderna-Kuśnierz, Renata. „Prawo rzymskie i romaniszczyzna na łamach lwowskiego «Przeglądu Prawa i Administracji» (1876–1939)”. W: *Quid leges sine moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, red. Krzysztof Amiełańczyk, 221–39. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2009.
- Wiaderna-Kuśnierz, Renata. „Zagraniczne studia i stypendia naukowe romanistów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie”. *Zeszyty Prawnicze* 15, z. 4 (2015): 190–218. <https://doi.org/10.21697/zp.2015.15.4.10>
- Wiaderna-Kuśnierz, Renata. *Prawo rzymskie na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918–1939)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2017.

- Windscheid, Bernhard. *Lehrbuch des Pandektenrechts*. Bd. 1. Frankfurt am Main: Literarische Anstalt Rütten & Loening, 1887.
- Wirth, Carl. *Beiträge zur Systematik des römischen Civilrechts insbesondere hinsichtlich obligatorischer und dinglicher Rechte*. Erlangen: A. Deichert, 1856.
- Wróblewski, Stanisław. *Posiadanie na tle prawa rzymskiego*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1899.
- Zitelmann, Ernst. „Autobiographie”. W: *Die Rechtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, red. Hans Planitz, 177–214. Leipzig: F. Meiner, 1924.
- Źródłowski, Franciszek. „Von Dr. Leo Graf Piniński: Der Thatbestand des Sachbesitzererwerbs nach gemeinem Recht, Duncker und Humblot, Leipzig 1885, Erster Band”. *Beiträge zur Erläuterung des deutschen Rechts* 10 (1886): 752–6 (recenzja).
- Żymełka, Anna. „Historia pojęcia idiografii”. W: *Poza zasadą powszechności: próby idiograficzne*, red. Małgorzata Opoczyńska, 41–58. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014.